

ПЕРЕКАЗИ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА МИРГОРОДЩИНІ

Людмила Розсоха

УДК 929Шевченко:801.8(477.53)

У статті охарактеризовано маловідомі перекази про перебування Т. Шевченка на Миргородщині, зафіксовані різними дослідниками (І. Білик, В. Беренштам, А. Свидницький, І. Зубковський, Д. Косарик, І. Гурін) та зібрані автором статті.

Ключові слова: Т. Шевченко, перекази, легенди, Миргородщина.

В статье дана характеристика малоизвестным рассказам о пребывании Т. Шевченко на Миргородщине, зафиксированные разными исследователями (И. Бильк, В. Беренштам, А. Свидницкий, И. Зубковский, Д. Косарик, И. Гурин) и собранные автором статьи.

Ключевые слова: Т. Шевченко, рассказы, легенды, Миргородщина.

The article characterizes the little-known narrations on the sojourns of Taras Shevchenko in Myrhorodshchyna recorded by different researchers (I. Bilyk, V. Bernshtam, A. Svydnytskyi, I. Zubkovskiy, D. Kosaryk, I. Huryn), as well as by the article's author herself.

Keywords: T. Shevchenko, narrations, legends, Myrhorodshchyna.

Тільки про великих людей народ створює легенди й перекази, які передаються від покоління до покоління протягом віків.

Любов до народного генія Тараса Шевченка була такою великою, що кожне його слово, дію чи вчинок люди надовго запам'ятовували. З плином часу перекази потроху змінювалися, обростали новими деталями, унаслідок чого нині ми маємо дещо суперечливі факти про дати й місця перебування поета на Миргородщині.

Т. Шевченко любив наш край, досить часто бував тут, у листах він називав Миргород «знаменитим», «богоспасаємим», «благословенним градом». Достеменно відомо, що навесні, влітку й восени 1845 року, а також після повернення із заслання в 1859 році Тарас Григорович бував у Миргородському повіті як співробітник Київської археографічної комісії та на запрошення приватних осіб. Проте, згідно з переказами, непрямыми й незадокументованими даними, він бував тут і 1846 року, а також в останні роки свого життя (у 1859 р. та, імовірно, у 1860-му).

Особливо плідною для поета виявилася «миргородська осінь» 1845 року. Саме тоді в нашому краї він написав кілька творів. Дві поезії: «Не женися на багатій» і «Не завидуї

багатому» — створені 4 жовтня в Миргороді. У с. Мар'янське (Мар'їнське), що нині Великобагачанського району, Т. Шевченко написав поеми «Єретик», «Сліпий» (у пізнішій редакції твір мав назву «Невольник»), значну частину поеми-містерії «Великий льох», зокрема епілог до неї — «Стоїть в селі Суботові». Тут-таки художник Т. Шевченко виконав портрет поміщика О. Лук'яновича; на жаль, це єдиний із малярських портретів митця, написаних на Миргородщині, який зберігся до нашого часу, хоча є свідчення, що він портретував тут і інших осіб.

Перекази про відвідини Великим Кобзарем Миргородщини в різний час збирали й записували І. Білик, В. Беренштам, А. Свидницький, І. Зубковський, Д. Косарик, Г. Хміль, П. Маляр, І. Гурін, М. Сітко, Л. Гончаренко, О. Герасименко та ін.

Найбільше переповідок про перебування Т. Шевченка в Миргороді пов'язано з правобережною частиною міста, де поет, згідно з місцевим переказом, 1845 року жив у хаті козака Коробки. Проте інші джерела власником садиби називають Короленка. Через 76 років після події Дмитро Янко (автор статті в газеті «Селянська правда») писав, що

Хата козака Коробки в Миргороді. Світлина 1928 р.

на початку жовтня 1845 року Т. Шевченко зупинився в Миргороді «в будинку засідателя суду Ф. Т. Короленка» [28]. У тогочасному виданні — газеті «Полтавские губернские ведомости» — справді є свідчення про миргородця Короленка, який до 1851 року був засідателем від дворян у Миргородському повітовому суді й мав чин титулярного радника [15, с. 230].

Певне уточнення в це питання вніс миргородський лікар-краєзнавець І. Зубковський у статті «Т. Г. Шевченко на Миргородщині», повідомивши (за даними, зібраними письменником А. Свидницьким), що Тарас Григорович жив «в доміке Короленко, ныне принадлежащем козаку Коробке» [6].

Цілком імовірно, що Коробки були близькими родичами Ф. Короленка й успадкували його будинок, адже нащадки Коробок переконливо стверджували, що поет жив саме в них. Певна річ, час стирає в пам'яті людей імена. Тож не дивно, що автори статей у миргородських газетах називають різні імена

Коробки — господаря садиби, у якого квартирував Шевченко. Так, М. Кузьменко, директор Миргородського краєзнавчого музею, 1961 року іменував його Павлом Микитовичем [8], колишній учитель М. Сітко — Остапом Коробкою [23, с. 3], краєзнавець О. Герасименко — Григорієм [4].

Авторка цих рядків 1991 року записала спогади Єфросинії Михайлівни Коробки (1909–2000), останньої представниці родини Коробок, яка жила в знаменитій садибі на вул. Шевченка, 6/2. Чоловік Єфросинії Михайлівни Федір Іванович Коробка (1904 р. н.) переказував розповіді свого діда Павла Микитовича Коробки про Т. Шевченка. Якщо підрахувати за роками (одне покоління — 25 літ), то можна припустити, що 1845 року поет зупинявся у Федорового прадіда — Микити Коробки. Сам Павло Микитович був тоді дитиною, і власне його дитячі спогади переказували в родині.

Тих переповідок, стверджувала Єфросинія Михайлівна, було багато, але з часом частина

з них забулася. Розповідали, що Т. Шевченко любив їздити по селах, особливо охоче бував у Малих Сорочинцях, Попівці, Комишні, привозив звідти свої малюнки. Під час третього приїзду до Миргорода він нібито прибув не сам, а з гарно вбраною пані, з якою, за чутками, мав намір одружитися. Вона була не надто молода («стара дівка», казали), і, як стверджувала Єфросинія Михайлівна, була «трохи горбатенька». Ця пані дуже любила Тараса Григоровича і, чекаючи на його повернення, завжди сама готувала йому вечерю. Вона була з багатого роду, і, як розповідали, її батьки, дізнавшись про бідного Шевченка, відмовилися дати згоду на їхній шлюб. У родині Коробок саме із цією жінкою пов'язували факт написання поетом у Миргороді в той час, 4 жовтня 1845 року, віршів «Не женися на багатій» і «Не завидуй багатому». Миргородський педагог Степан Михайлович Коробка (1900–1967) запам'ятав від свого діда, що поет часто писав щось у дворі Коробок під грушею [23].

Миргородцям запам'яталися також розповіді старого діда Торби про те, як Шевченко любив приходити на узбережжя й пониззя річки Хорол. Вийшовши із двору Коробок, він прямував до Ведмедівки, ішов вулицею Чернечою (нині — вулиця Заозерна) до річки й далі на північ — до урочища Чернечого. За ним часто ув'язувалися хлоп'ята. Він, було, одному зробить сопілку, а іншому клаптик паперу подарує. Малим пастушкам розповідав усякі казки та веселі жарти, що надовго запам'ятовувалися їм [1, с. 4].

Учителька Роза Панасівна Обідна в 1970-х роках також згадувала перекази з уст своєї бабусі про те, як Тарас Григорович любив малечу. Він купував дітям ласощі й приносив на вулицю, через що малі цілими зграйками бігали за ним.

Урочище Чернече, либонь, вабило Шевченка своєю історичною назвою: у XVIII ст. земля на Ведмедівці належала до власності Лубенського Мгарського монастиря. А ще то було знамените мисливське угіддя, де водилося безліч зайців і куди любили вчаштати

знайомі Шевченка — миргородські дворяни й приятелі О. Лук'янович і П. Шершевицький, завзяті мисливці. У родині Коробок переповідали, що й Тарас Григорович ходив із друзями на полювання.

Миргородський лікар Олег Федорович Кирпосенко пригадує розповіді свого діда Василя Михайловича Стельмаха (1870–1945), нащадка купецького роду. Стельмахи жили на вулиці, яка в наш час має ім'я Тараса Шевченка. За кілька метрів від них, між нинішніми будинками № 8 і № 10, через дорогу від садиби Коробок, на розі стояла корчма, поряд площа, де в неділю й на свята любили збиратися миргородці. Тарас Григорович часто обідав у тій корчмі, охоче спілкувався з місцевими жителями. Корчма стояла аж до 1917 року.

За сто метрів на захід від садиби Коробок жив молодий приятель Т. Шевченка Павло Миколайович Шершевицький, син капітана-декабриста. У середині XIX ст. Павло служив чиновником у канцелярії предводителя дворянства Миргородського повіту [16, с. 137–138] (у 1844–1847 роках предводителем був Володимир Іванович Зеленський).

У 2000 році директорів Миргородського краєзнавчого музею А. Фесенку вдалося розшукати маловідомі опубліковані спогади Олександра Михайловича Моргуна (1874–1961), онука Павла Шершевицького. У цих спогадах [10] ідеться про перебування Тараса Григоровича в Миргороді не тільки 1845 року, а й 1859 року і в останні роки життя. Нащадки Шершевицьких зберегли перекази про те, як тепло й щиро ставився Шевченко до слуг і служниць у домі Павла Миколайовича. Їм навіть запам'яталося, що Тарас Григорович був закоханий у молоду служницю пана, вродливу русявку Маланку. За родинним переказом Шершевицьких, вірш Шевченка «Не женися на багатій» — це експромт, адресований поетом неодруженому Павлові Шершевицькому на одній із товариських вечірок у його миргородській оселі, коли друзі радили вродливому молодикові, кого з багатих миргородських пань йому варто обрати для шлюбу. Пере-

повідав О. Моргун також про те, що поліція стежила за Шевченком і його політичними розмовами в середовищі миргородських дворян, навіть приставляла до нього вивідувачів-інформаторів.

Український письменник Павло Маляр (1910–2005), уродженець Миргорода [20], звідомив про ще один давній миргородський переказ. На вулиці Сорочинській жив поміщик Харечко, у якого інколи спинявся Т. Шевченко, буваючи в нашому місті. (Його садиба розміщувалася на підвищенні, там, де нині будинок № 53 – приміщення районного відділу освіти). У Харечка був гарний садок-сливник, у якому Тарас Григорович любляв відпочивати. Із пагорба йому добре було видно вулицю. У неділю нею йшли люди до церкви, на базар. А Шевченко сидить собі в холодочку, шапку на гілку почепив. Селяни гукають: «Добрий день, Тарасе Григоровичу! А нащо ви ото шапку свою так високо повісили?» А він їм у відповідь: «Щоб панські свині не занесли» [25]. Людям залишалися в пам'яті навіть такі дрібні, здавалося б, випадки.

Хто ж той дідич Харечко? Гадаємо, то міг бути один із братів Харечків. Вдалося з'ясувати, що такі люди й справді жили в Миргороді: Олексій Герасимович Харечко, титулярний радник, 1864 року служив приставом у Миргородському повітовому поліційному управлінні, а його брат Семен Герасимович, колезький асесор, – скарбником Миргородського повітового скарбництва [14, с. 94, 95] (він помер близько 1886 року [18, с. 20]).

Заслужена вчителька України Лідія Василівна Шаповал (померла 2000 року) пам'ятала розповіді своєї вчительки Катерини Іванівни Зубковської (1885–1961) про те, що Шевченко жив у нашому місті ще в одних людей, прізвище яких, на жаль, сьогодні вже забулося. Їхня хатка під очеретяною покрівлею стояла на місцині, що між нинішньою поштою й гімназією імені Т. Г. Шевченка – там, де сьогодні стоїть будинок міського районного центру зайнятості. Та хатка зберігалася аж до 60-х років минулого століття; єдине зображення,

де можна її побачити – це картина миргородського маляра Якова Усика «Школа в Миргороді», написана 1940 року. Це вид на школу з боку вулиці Сорочинської, і праворуч видніється ріг тієї «шевченкової» хати.

У численних виданнях і публікаціях про Т. Шевченка розповідається про його перебування в маєтку поміщика Олександра Андрійовича Лук'яновича в с. Мар'янське тодішнього Миргородського повіту (нині – Великобагачанського р-ну) [3, с. 124–129; 27, с. 3–4; 11, с. 3; 12, с. 2; ін.]; ці перекази широковідомі й переповідали їх не варто. А ось про відвідування Шевченком ще одного населеного пункту Миргородського повіту з такою самою назвою хочу розповісти. У ХІХ ст., щоб розрізнити назви цих двох сіл, населений пункт Устивицької волості (з панською садибою Лук'яновичів) в офіційних документах іменували так: «деревня Мар'янская (Шимкова)» [ДАПО, ф. 9083, оп. 1, спр. 225, арк. 67 зв.; 22, с. 185]¹ – за прізвищем попереднього власника села Федора Андрійовича Шимкова, тестя Олександра Лук'яновича. Друге (однойменне) село, яке розміщувалося «в дачах» с. Шахворостівка, записували так: «деревня Мар'янская (Аккерманщина)» [24, с. 14]; трапляються також його назви: село Керман [ЦДІАК України, ф. 64, оп. 1, спр. 429, арк. 43], хутір Аккерман [13, с. 177]. У просторіччі діяла назва Керменщина, а за радянських часів населений пункт перейменували на Малинівку.

Усі давні наймення цього села походять від прізвища його власників – дідичів Аккерманів. У середині ХІХ ст. ним володів Олександр Павлович Аккерман, поручик [17], у 1854 році – уже відставний поручик. Згодом, у 1860–1870-х роках, він був мировим посередником, мировим суддею, повітовим земським гласним. Належав до кіл ліберально-демократичного дворянства. Багато уваги приділяв народній освіті, розвитку культури в Миргороді й у селах Шахворостівка та Комишня [2, с. 20, 33, 41]. Був активним учасником літературних вечорів, які влаштовував письменник Анатолій Свидницький у Мир-

городі в 1860–1861 роках, охоче декламував поезію українською мовою, зокрема, Т. Шевченка [7, с. 155; 10, с. 57]. Дарував книжки до громадської бібліотеки Миргорода.

Маєток Аккермана розміщався в південній частині села, неподалік від ставків. У Керменщині (Малинівці) збереглися перекази про те, що Олександр Аккерман приятелював із Тарасом Шевченком. Житель села Іван Петрович Кобилко, козак Миргородського полку Українського козацтва, великий шанувальник Шевченка, у 2005 році повідомив інформацію, яку він чув від старого місцевого діда Михайла Васильовича Петренка (1886 р. н). Баба того Петренка — Лукія — служила кухаркою в діда Аккермана. Вона розповідала, що Олександр Аккерман був добрим паном, чуйно ставився до селян-кріпаків. Шевченко заприятелював з ним, приїздив до Керменщини, гостював в Олександра Павловича, усе щось писав там, малював картини. Тарасові Григоровичу так сподобалися страви, які готувала кухарка Лукія, що він на знак удячності по-

дарував їй свою картину. (У середині ХХ ст., кажуть, хтось із працівників одного з київських музеїв забрав ту картину до столиці).

Імовірно, Шевченко бував в Аккермана не тільки 1845 року, а й пізніше. Принаймні розповідь М. Петренка пов'язує один із візитів Шевченка до О. Аккермана з періодом арешту поета як члена Кирило-Мефодіївського товариства. З офіційної біографії Т. Шевченка відомо, що його було заарештовано 5 квітня 1847 року на дніпровській переправі, коли він повертався до Києва з Чернігівщини. А жителі Керменщини розповідають про цей випадок у власній інтерпретації. Начебто Олександр Павлович Аккерман довідався, що поліція мала заарештувати Шевченка. Тому він відправив його своїм екіпажем через сусідні села Шарківщину (там жив іще один Шевченків знайомець — дідич Платон Родзянко) й Ромодан до Кременчука, і на кременчуцькій переправі поета заарештували. Народний поговір по-своєму трактував факти біографії поета.

Шевченко серед селян. З картини художника В. Хитька

Уродженець с. Шахворостівка Іван Гнатівч Гузь (помер 2009 року), колишній військовий лікар, працівник курорту «Миргород», розповідав, що якось побачив у хаті одного із жителів Керменщини давній і надзвичайно гарний жіночий портрет, писаний олійними фарбами, на якому стояв авторський підпис «Т. Шевченко». Думка про портрет не давала йому спокою, і за кілька днів він вирішив знову поїхати до села. Однак нетямущі господарі, побіливши перед святом хату, спалили той портрет, який, на їхню думку, не прикрашав оселі, бо був старий, потемнілий, забруднений. Зі слів господарів, на полотні була зображена чи то дружина, чи то донька поміщика Олександра Аккермана².

Місцевий людина переповідає, що Т. Шевченко бував також у с. Кибинці. Поет знав про це село неподалік від Миргорода, де знайшов вічний спочинок відомий державний діяч кінця XVIII — перших десятиліть XIX ст., ліберал із козацько-автономістськими вподобаннями, меценат і естет Дмитро Прокопович Трощинський. У повісті Шевченка «Близнець» один із персонажів під час подорожі мав намір «проехати на Миргород, чтобы поклониться праху славного козака-вельможи Трощинского».

За розповідями нинішніх жителів Кибинців, у селі кілька десятиліть тому жив дід Попадиченко, котрий замолоду служив у пана Вульфферта, до якого перейшов колишній маєток Трощинських. За словами Попадиченка, у маєтку протягом кількох десятиліть зберігалася дуже гарна й дорога карета, з різьбленням і позолотою, оббита червоним оксамитом. Нею ніхто вже давно не їздив, той екіпаж зберігався в каретній тільки як пам'ятка, бо саме в ній, як стверджувалося, привозили до Кибинців Тараса Григоровича Шевченка. Глибокої осені 1917 року маєток Бориса Панасовича Вульфферта було розграбовано, багате майно потрощено, а зі знаменитої «шевченкової» карети обдерто червоний оксамит...³

Поряд із Кибинцями — село Ярмаки, колишня власність графа Моріца Єгоровича

О'Рурка (1805—1878), який 1845 року, під час перебування Шевченка на Миргородщині, служив справником при Миргородському земському суді [ДАПО, ф. 1034, оп. 1, спр. 8, арк. 22 зв.]. Згодом, у 60—70-х роках XIX ст., він був головою Миргородської повітової земської управи. Учитель-краєзнавець Микола Антонович Білоус (1923—2009), завідувач народного музею сусіднього с. Петрівці, мав тверде переконання, що Т. Шевченко бував у Ярмарках у графа О'Рурка. Щоправда, доказів цього він не наводив.

Ми також вважаємо, що така версія має право на існування, адже О'Рурки перебували в тісних родинних зв'язках із сім'єю Селецьких, з якими був близько знайомий Тарас Шевченко. Син М. О'Рурка Микола Моріцович був одружений із Катериною, донькою Петра Дмитровича Селецького [9, с. 85], гофмейстера імператорського двору в 1821—1846 роках. П. Селецький свого часу зустрічався з поетом у Репніних у Яготині, про що писав у своїх спогадах [5, с. 620—622]. Як і Т. Шевченко, П. Селецький у 1845—1846 роках мав стосунок до Археологічної комісії, тож у них були спільні зацікавлення й спільне коло знайомих, до якого потрапляли і ярмаківські графи О'Рурки.

Миргородські дворяни, серед них і Моріц О'Рурк, цікавилися творчістю Шевченка. У 1845 році предводитель дворянства Миргородського повіту В. Зеленський замовив для себе, а також для графа М. О'Рурка та інших багатих дідичів Миргородщини альбом офортирів Шевченка на історичну тематику «Живописная Украина» [26, с. 106, 567].

У народній пам'яті збереглися відомості про те, що Тарас Григорович бував і в інших селах Миргородщини, таких як Великі Сорочинці, Хомутець, Вовнянка. Як дослідив полтавський шевченкознавець Петро Петрович Ротач, 1845 року поет відвідував містечко Сорочинці, де гостював у місцевого селянина Давида Панченка. Про це в 30-х роках XX ст. розповів його син, сорочинський довгожитель Данило Панченко [21, с. 194].

Від старого жителя с. Устивиця М. Наливайка (1878 р. н.) було записано переказ, який він чув від шинкаря Ганни Єгорової про те, що за років її молодості Шевченко заходив до неї в шинок у с. Овнянка (нині — Вовнянка) проїздом від Полтави до Миргорода і там «співав пісні з дядьками». Такий заклад справді існував на околиці села, при великому Роп'яному чумацькому шляху, де подорожні зупинялися, щоб перекусити, випити чи пообідати.

Жителі с. Хомутець були впевнені, що Великий Кобзар приїздив і до їхнього села. Місцевий учитель Григорій Ількович Хміль (помер 1964 року) стверджував, що у 80-х роках XIX — першій половині XX ст. в сільській церкві висіла картина біблійного змісту «Апостол Петро у в'язниці», на якій нібито стояв підпис Т. Шевченка. Куди згодом піділася картина з хомутецької церкви, невідомо.

Існує версія про те, що Шевченко бував у с. Білики поблизу Миргорода. Саме тут 1845 року він міг створити два свої олівцеві малю-

нки «Урочище Білик» і «Урочище Стінка» [19, с. 256—261].

Ставлення жителів Миргородщини до Тараса Шевченка протягом півтора століття завжди позначалося такими рисами, як святоблivity, пієтет, мало не обожнювання. Мальовані й вишивані портрети Кобзаря висіли чи не в кожній хаті поряд з іконами. Місцеві вишивальниці перекладали на полотно й зображення самого поета, і Шевченкову картину «Катерина», і обриси селянської хати, де він народився, на рушниках часто вишивали слова з його віршів і поем. Жоден з миргородських художників і різьбярів не оминув Шевченківської теми. Миргородські кобзарі й поети славили його у своїх піснях, виконували музичні твори на його поезії.

Високе, патріотичне, справді народне слово Великого Кобзаря стало невмирущим джерелом натхнення й зразком великої любові до Святої Батьківщини — України. Воно залишилося в пам'яті багатьох поколінь.

¹ Див. також мапу 1915 року в науковому архіві Миргородського краєзнавчого музею.

² Повідомлення миргородського художника Анатолія Олексійовича Шкурка, завідувача на-

родного музею Миргородського курорту. Запис 2010 р.

³ Повідомлення Зої Іванівни Балко, онуки Попадиченка. Запис 1999 р.

1. Аббасов А. Невичерпне джерело творчості: До Шевченківських днів // Прапор перемоги. — 1963. — № 157. — 12 грудня.

2. [Белогриц-Котляревский Н.]. Историческое обозрение Комышанского (преобразованного в двухклассное) сельского народного училища за время его пятидесятилетнего существования. С 1843 по 1893 год. Свящ. Николая Белогриц-Котляревского. — Комышна : Типография Ш. В. Шиковой в Миргороде, 1893.

3. Беренштам В. Л. Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы (Из встреч и воспоминаний) // Воспоминания о Тарасе Шевченко. — К. : Дніпро, 1988.

4. Герасименко О. Шевченко і Миргородщина // Прапор перемоги (вирізка з газети, без дати). — Науковий архів Миргородського краєзнавчого музею (тека «Тарас Шевченко»).

5. Записки Петра Дмитриевича Селецкого // Киевская старина. — 1884. — Август.

6. Зубковский И. А. Шевченко на Миргородщине // Глобус. — 1925. — 28. XI.

7. Зубковский И. А. А. Свидницький у Миргороді. (Із згадок його учнів) // Література. — Вид. ВУАН, 1928. — 36. 1.

8. Кузьменко М. Вічно живий // Червона трибуна. — 1961. — 7 лютого.

9. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства. — С.Пб., 1901. — Т. 2. — Ч. 6.

10. Моргун О. Шевченко на Миргородщині // Рідне слово. — Мюнхен ; Карльсфельд, 1946. — Чис. 3/4. — Передрук : Сторінки історії Миргородщини: Збірник наукових праць. — Полтава, 2001. — Вип. 2.

11. Наливайко І. Мар'янський триптих // Прапор перемоги. — 1990. — 26 вересня. — № 143.

12. Наливайко І. Шевченко в гостях у Лук'яновичів // Рідний край. — Велика Багачка, 2006. — 7 березня. — № 19.

13. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1885 г. – Полтава, 1886.
14. Памятная книжка Полтавской губернии на 1865 год / сост. П. Бодянский. – Полтава, 1865.
15. Полтавские губернские ведомости. – 1851. – № 42. – Отд. 2.
16. Полтавские губернские ведомости. – 1852. – № 13. – Отд. 2.
17. Полтавские губернские ведомости. – 1853. – № 15. – № 143.
18. Постановления Миргородского уездного земского собрания 1893 г. – Миргород, 1893.
19. *Розсоха Л.* Чи бував Шевченко в наших Біликах і Стінці? // *Розсоха Л.* Миргородська старовина: Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки. – Кобеляки, 2002.
20. *Розсоха Л., Джузь В.* Павло Маляр: До 100-річчя від дня народження. – Миргород, 2010. – 44 с.
21. *Ротач П.* Полтавська Шевченкіана. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – Кн. 2.
22. Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. – Полтава, 1884. – Т. 3. Миргородский уезд.
23. *Сітко М.* Шевченко на Миргородщині // Прапор перемоги. – 1964. – 9 березня. – № 30.
24. Списки населенных мест Полтавской губернии // Миргородский уезд. – [Б. г.], 1910.
25. Спогади Павла Маляра [Електронний ресурс] / анонімний запис спогадів письменника про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні та про його особисте життя. – Режим доступу : http://maidan.org.ua/holodomor/tom-1_html/LH26.html.
26. Т. Г. Шевченко. Документи та матеріали до біографії (1814–1861). – К. : Вища школа, 1975.
27. *Шевченко А.* Т. Г. Шевченко в Мар'янському // Прапор перемоги. – 1989. – 6 жовтня. – № 159.
28. *Янко Д.* Полтавці в долі Т. Г. Шевченка // Селянська правда. – 1921. – 20 травня.

Скорочення

ДАПО – Державний архів Полтавської області

ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України в м. Києві